

УДК 930.25:378.113.1(438.26-25)(092)Г. Модельський

ПРОФЕСОР ТЕОФІЛ ЕМІЛЬ МОДЕЛЬСЬКИЙ (1881–1967) – ОРГАНІЗАТОР АРХІВУ ВРОЦЛАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ І ЙОГО ПЕРШИЙ ДИРЕКТОР

Єва КЛАПЦІНСЬКА

*Вроцлавський університет, архів,
вул. Шевська, 50/51, Вроцлав, 50-139, Польша, тел. (071) 375-22-28,
ел. пошта: auwr@archiw.uni.wroc.pl*

Стаття присвячена біографії польського історика і архівіста Теофіла Еміля Модельського, зокрема його роботі у Вроцлавському університеті після Другої світової війни. На підставі архівних матеріалів висвітлюється його роль в організації та управлінні архівом Вроцлавського університету, розкривається специфіка організаційної та науково-пошукової роботи.

Ключові слова: Теофіл Еміль Модельський, Вроцлавський університет, архів, архівні розшуки.

Постать і діяльність професора Теофіла Еміля Модельського на науковому, викладацькому та організаторському поприщі залишила свій слід у трьох академічних осередках: віленському, львівському і вроцлавському. Щоб розглянути його організаторську діяльність у Вроцлаві, слід коротко познайомитися з етапами розвитку його академічної кар'єри до 1945 р., отриманим у той час досвідом і його проєкцією на особу Т. Модельського і його підхід до нових викликів, що чекали на нього в місті над Одрою після 1946 р.

Теофіл Еміль Модельський, історик, медієвіст і архівіст, народився 16 листопада 1881 р. у Львові в родині учасника повстання 1863 р.¹ У 1904–1909 рр. він навчався на філософському факультеті Львівського університету, а отримавши міністерську стипендію, виїхав на річні студії у Віденському та Берлінському університетах, принагідно вдосконаливши знання німецької мови. Після закінчення навчання, у 1909–1924 рр., працював учителем середніх шкіл. Водночас у листопаді 1918 р. прийняв пропозицію працевлаштування на посаді асистента в архіві Львівського університету, директором якого був професор Людвік Фінкель*. У 1909 р. захистив докторську дисертацію, а 1917 р. габілітувався на доцента. У 1918–1924 рр. працював на посаді керівника Архівного управління при командуванні округу корпусу у Львові, де рятував і забезпечував збереженість важливих для регіону і держави урядових документів, які перебували у великому безладі. У 1924/1925 навчальному році обійняв незалежну посаду надзвичайного професора кафедри середньовічної історії та допоміжних історичних дисциплін Університету Стефана Баторія у Вільно. У вересні

¹ Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego (далі – AUW), RK-120 (Modelski Teofil), s. 29.

* Людвік Міхал Еммануель Фінкель (1858–1930) – польський історик, бібліограф, професор і ректор Львівського університету.

1930 р. він повернувся до Львова на посаду звичайного професора кафедри середньовічної і загальної історії, з'єднаної з Закладом допоміжних історичних наук. Був деканом гуманітарного факультету у 1933/1934 навчальному році, а надалі – заступником декана і керівником архіву Університету Яна Казимира.

Воєнні роки були надзвичайно складним періодом у житті професора. Він покинув Львів разом із родиною 1943 р., і, після нетривалого “краківського періоду”, у 1945 р. працевлаштувався у Вроцлавському університеті і Політехніці. Через труднощі з житлом він розпочав роботу лише 15 січня 1946 р., коли отримав тимчасове ректорське призначення на посаду звичайного професора кафедри історії середньовіччя гуманітарного факультету, яке 1948 р. підтвердив Президент Польської республіки Болеслав Берут².

Водночас із прибуттям до Вроцлава Т. Модельський із головою поринув у організаторську роботу, приступивши до організації наукового життя на руїнах німецького університету. У 1945/1946 навчальному році він обійняв посаду заступника декана гуманітарного факультету, а в 1946/1947 і 1947/1948 роках – виборну посаду декана цього ж факультету. У 1948–1950 рр. він виконував ці обов'язки за призначенням міністра освіти. Водночас як керівник архіву університету, працюючи на громадських засадах, він рятував і забезпечував збереження цінних документів архіву колишнього німецького університету та документи, що залишилися у структурних підрозділах цього ж закладу. Пізніше він згадував: “Архівом я займався безкорисливо. Крім обов'язків професора і декана, Сенат ухвалив доручити мені опіку на архівними збірками, знищеними внаслідок воєнних дій”³. Професор Мар'ян Тировіч* запам'ятав його так: “Я відвідував Модельського і наступними роками, коли, окрім університетських занять, він у холоді і бруді, без допомоги і бюджетних коштів упорядковував університетські архіви”⁴.

У 1950 р. професор звернувся з проханням надати йому наукову відпустку на 1950/1951 навчальний рік, щоб зосередитися лише на науковій роботі⁵. Несподівано згідно з листом від 16 вересня 1950 р. його відправляють на пенсію⁶. Ймовірно, на рішення міністерства вплинула особа його брата, Ісидора Модельського, який, перебуваючи на посаді військового аташе у Вашингтоні, у 1948 р. відмовився повертатися до Польщі і попросив політичного притулку у США. Ректор університету, професор Едвард Марчевський**, обговорюючи справу відходу професора на пенсію, підкреслив, що “в Народній Польщі професора майже ніколи не відправляли на пенсію, в цьому ж випадку йшлося про активного професора з надзвичайно вагомими заслугами перед університетом”⁷. Для Т. Модельського це стало гірким досвідом. На той час на його семінар записалися 65 студентів, яких він повідомив через оголошення,

² A UW, RK-120 (Modelski Teofil), s. 29.

³ Ibidem, s. 49.

* Мар'ян Тировіч (1902–1989) – історик, архівіст, біограф, дослідник історії Польщі і Галичини XIX ст.

⁴ Galińska K. *Wspomnienia o Ojcu, Prof. Teofilu Emilu Modelskim*. – Gliwice, 2007. – S. 67.

⁵ A UW, RK-120 (Modelski Teofil), s. 49.

⁶ A UW, RK-120 (Modelski Teofil), Декрет міністра вищої освіти і науки Nr Os. 4-120 01/50 від 16.09.1950 р.

** Едвард Марчевський (1907–1976) – математик, від 1945 р. – професор Вроцлавського університету і Політехніки, заступник декана факультету математики, фізики і хімії (1947–1950), ректор університету (1953–1957).

⁷ A UW, RK-120 (Modelski Teofil), s. 68.

що припиняє викладацьку роботу, і закликав їх записуватися на семінар до професора Стефана Кучинського*, нового керівника кафедри⁸.

Керівництво університету не залишило свого професора напризволяще, цінуючи його великі організаторські здібності та участь у впорядкуванні архівних матеріалів, яким він займався від 1946 р., а також бачачи невідкладну потреби ведення листування в урядових справах, яка надходила з усього світу, головню німецькою мовою, а також впровадження в університетській канцелярії системи реєстру вихідної кореспонденції. Т. Модельському запропонували посаду директора архіву, яку він обійняв 1 листопада 1950 р. Варто зауважити, що Рада гуманітарного факультету вже на засіданні 29 травня 1945 р. звернулася до освітніх властей із проханням запобігти неконтрольованому вивезенню архівних матеріалів із території Нижньої Сілезії. Будучи професором та заступником декана, Т. Модельський ініціював появу розпорядження ректора від 26 листопада 1946 р. щодо збору і впорядкування німецьких архівних матеріалів Вроцлавського університету і Політехніки⁹. Ці матеріали знаходились у приміщеннях створеного у 1931 р. архіву, який знаходився на четвертому поверсі Математичної вежі головного корпусу університету¹⁰. Щоб уберегти матеріали архіву від бомбардувань і нищень, їх перенесли на перший поверх, де вони в нерозібраному стані пролежали до кінця війни. Доля, однак, їх не пощадила, оскільки внаслідок попадання бомби фонди загорілися і були частково знищені. Ректор університету і Політехніки, відповідаючи на листа особи, зацікавлені у відновленні докторського ступеню, отриманого за 50 років до цього, так описував стан збереження архівних фондів: “Прийнявши у спадок від зруйнованого німецького університету повністю знищені під час воєнних дій післянімецькі документи і розуміючи їхнє історичне і прикладне значення, (польський) університет приступив до впорядкування вцілілих решток, і на запити німецьких властей, як і на особисті прохання та подання колишніх студентів німецького університету у Бреслау, які часто не мали жодних документів, видає посвідчення про проходження навчання, складені іспити, отримання наукових ступенів, якщо необхідні документи збереглися серед матеріалів університету”¹¹. І це було основним викликом для нового директора архіву. Він мав усі необхідні нахили для того, щоб організувати архів, який було покликано до життя ухвалою Сенату 1 лютого 1947 р., забезпечити його схоронність шляхом перенесення документів з першого поверху головного корпусу на Математичну вежу (щоправда, до непристосованих приміщень – шести кімнат), провадити наукові розшуки і видавати різноманітні довідки¹². Завдяки досвіду, який історик-архівіст здобув протягом львівського періоду, та його досконалому знанню німецької мови виконувана робота отримувала схвальні оцінки і від властей, і від користувачів.

Піонерським періодом у діяльності підрозділу були 1946–1952 рр. Протягом цього часу було проведено вступну роботу з упорядкування фонду, відомого нині як “Фонд

* Стефан Кучинський (1904–1985) – історик-медієвіст, доцент (1945) і професор (1946–1954) Вроцлавського університету.

⁸ Haisig M. Kronika. Teofil Emil Modelski (16.XI.1881–5.III.1967) // *Studia Historyczne*. – R. 11. – 1968. – Z. 2(41). – S. 294.

⁹ AUW, L. dz. 6809/46/Rek., Розпорядження Ректора у справі формування і впорядкування післянімецьких архівів Вроцлавського університету і Політехніки від 26.11.1946 р.

¹⁰ Drozd J. *Inwentarz akt Uniwersytetu Wrocławskiego 1811–1945*. – Wrocław, 1977. – S. 11.

¹¹ AUW, Nr S-II-20-24-255/56, лист до доктора Альберта Кальберга.

¹² AUW, R-0000 (1945–1951), s. 140.

документів Вроцлавського університету за 1811–1945 рр.”¹³. Увесь фонд становить 2058 одиниць зберігання, і складається з шести частин: 1) документи Сенату і уповноважених органів університету; 2) документи факультету євангелістської теології; 3) документи факультету католицької теології; 4) документи правничого факультету; 5) документи медичного факультету; 6) документи філософського факультету. Збережені архівні матеріали є дуже цінним джерелом для вивчення діяльності університетського осередку до 1945 р. Серед матеріалів Сенату є дві хроніки авторства Бернарда Надбила*, які стосуються періодів 1811–1861 і 1866–1916 рр. Цінними матеріалами є статuti від 1816 і 1929 рр. Важливими документами є особові переліки і факультетські документи (бл. 1660 одиниць зберігання), в тому числі студентські, а також особові справи працівників. Протягом згаданого періоду, крім робіт з упорядкування, під час яких було інвентаризовано близько 50 тис. індексів, об’єднано факультетські матеріали, проведено наукові й урядові розшуки. В архіві університету зберігаються і документи Вищої технічної школи за 1910–1945 рр. Це документи Сенату, адміністрації, а також матеріали факультетів машинознавства, гірничої справи, металургії, загального факультету та факультету природничих наук.

До урядових розшуків входили відповіді на запити, що стосувалися отримання освіти і наукових ступенів у колишньому німецькому університеті, Вищій технічній школі (тепер Вроцлавська Політехніка) та Університеті Яна Казимира у Львові.

Якщо вести мову про розшуки, які стосувалися отримання освіти і наукових ступенів, то найбільше запитів надходило від осіб, які закінчили правничий та медичний факультети. Запити надсилали в індивідуальному порядку через закордонні представництва: Військову місію Польської республіки в Берліні, генеральні консульства в Мюнхені, Дюссельдорфі та Сан-Паулу, посольство Австрії, американські університети і Міністерство здоров’я для Головної версифікаційної комісії. Переважно адресатом був ректор університету і Політехніки, але траплялися листи, надіслані на ім’я директора Архіву німецьких актів. У своїх незмінно ретельних листах професор фахово надавав повні і вичерпні відповіді: “...в університетському архіві є документи медичного факультету, але неповні і частково знищені. – Якщо вести мову про загальний огляд, то зберігаються наступні більші або менші групи і фонди... Слід відзначити брак документів Комісії державних лікарських і лікарсько-стоматологічних іспитів. Імовірініше за все, їх вивіз разом з іншими документами і протоколами останній декан медичного факультету Гайнріх Готтрон**, який, як повідомляють (станом на травень 1949 р.), урядом і надає дублікати дипломів. Підписує їх: Професор доктор Гайнріх Готтрон, декан медичного факультету університету у Бреслау, теперішній директор університетської дерматологічної клініки у Тюбінгені. Подасться точна адреса клініки...”¹⁴. У багатьох випадках пошуки давали негативний результат, і тоді у відповіді зацікавлена особа отримувала вказівки, як слід діяти далі, щоб досягнути мети: “...син Громадянина може намагатися отримати необхідні відомості на підставі свідчень компетентних у цьому напрямі осіб із Німеччини”¹⁵. Професор Т. Модель-

¹³ Drozd J. *Inwentarz akt...*

* Бернард Надбил – секретар Вроцлавського університету (1838–1889), автор праці “Хроніка і статистика Королівського університету у Бреслау” (*Chronik und Statistik der kgl. Universität zu Breslau*, Breslau, 1861).

** Гайнріх Адольф Готтрон (1890–1974) – лікар, дерматолог і невролог, професор медичного факультету Вроцлавського (1935–1945) та Тюбінгенського (1946–1961) університетів.

¹⁴ AUW, Kwerendy, Wydział Medyczny, s. 756.

¹⁵ *Ibidem*.

ський добре орієнтувався у правових нормах, що врегульовували ці справи в Польщі та за її межами, головню в Німеччині та УРСР. Його розшуки іноді набували характеру розвідок і стосувалися не лише урядових, а й наукових питань. Вони стосувалися матеріалів університету у Франкфурті-на-Одері за 1874–1877 рр., наприклад, синдика Макса Коца або професора Яна Стефана Данко. Справу працевлаштування Франца Міклошича* на кафедрі славістики у Вроцлаві професор дослідив надзвичайно ґрунтовно, і відповідь на цей запит стала частиною його наукової праці, яка не вийшла друком¹⁶. З інших відповідей, які стосуються літературно-наукової спадщини професора Якоба Каро**, до якої входило листування з Іваном Тургенєвим, ми довідуємося про вміст фонду. Пошуки не дали результату. Ґрунтовні пояснення професор підготував щодо професора славістики Войцеха Цибульського¹⁷ та студента медицини Адама Асника***. Результат пошуків був половинчатим¹⁸. З розшуку, який стосувався графа Адама Гуровського****, ми можемо довідатися про умови прийому на навчання в німецькі університети молоді з теренів Королівства Польського. Для отримання змоги навчатися на території Німеччини від них вимагали спеціального дозволу російського імператора¹⁹. Водночас Т. Модельський посилався на численні наукові праці цього періоду, подавав позиції літератури.

Що стосується розшуків, які стосувалися Львівського університету, то вони відрізнялися від запитів щодо німецьких документів лише тим, що на запити, які надходили з Німеччини, завжди давали певну відповідь, позитивну або негативну. У випадку негативної відповіді професор не відмовлявся від роботи, а запитував про додаткову інформацію, щоб вирішити справу позитивно. У випадках львівських розшуків, яких протягом згаданого періоду було близько 200, він був безсилим. У відповіді він вислав формалізованого листа, щоб скерувати справу дипломатичними каналами до Львова чи Києва. Зважаючи на те, скільки осіб зверталось з подібними запитами до Вроцлавського університету і Політехніки, професор підготував листа до ректора, аби той просигналізував про проблему в міністерстві²⁰. З цього листа можна довідатися, що у Вроцлаві нема документів Львівського університету, крім нечисленних матеріалів медичного факультету. Описується їхнє місце перебування у Львові. На думку директора, спочатку вони знаходились у монастирі оо. домініканців у складі т. зв. “Mat-rikenstelle” (“Збірки метричних книг”), а згодом радянська адміністрація перенесла архіви Львівського університету до монастиря оо. бернардинів. Згідно з відомостями професора, всі львівські архіви мали бути зібрані в українському Центральному державному історичному архіві.

* Франц фон Міклошич (1813–1891) – словенський мовознавець, професор Віденського університету (1849–1886), автор порівняльної граматики слов'янських мов.

¹⁶ AUW, Kwerendy, L. O. – 22-47/50.

** Якоб Каро (1835–1904) – дослідник історії Польщі та Росії, співробітник Йєнського університету, Вроцлавського університету (від 1869 р.), професор цього ж закладу (від 1882 р.).

¹⁷ AUW, S-II-20-99/60; Войцех Цибульський (1808–1867) – мовознавець, професор кафедри мов і слов'янської літератури Вроцлавського університету (від 1860 р.), опікун Літературно-слов'янського товариства.

*** Адам Асник (1838–1897) – поет і драматург, учасник Січневого повстання 1863 р., співорганізатор Товариства народної школи.

¹⁸ AUW, S-II-20-157/57/58.

**** Адам Гуровський (1805–1866) – учасник Листопадового повстання 1830 р., член Польського народного комітету періоду т. зв. “великої еміграції” в Парижі, помер у США.

¹⁹ AUW, S-II-20-57.

²⁰ Ibidem, S-II-20-98/58/59.

Слідкуючи за відповідями на листи, які надходили до архіву, ми дізнаємося про поступ роботи над упорядкуванням фондів, про пошуки т. зв. “Матрикули”²¹ та про віднайдення в Оссолінеумі двох рукописів, які походили з архіву університету. Водночас було підготовано урядові листи, які стосувалися правонаступництва Університету і Політехніки.

Піонерський період завершився 1952 р., водночас із впровадженням нової інструкції і засад накопичення документації. Черговим кроком було створення у 1953 р. сховища документів польського періоду. Зі звіту архіву ми довідуємося, що воно складалося з двох відділів: німецьких і польських документів відповідно, і в ньому працювало три особи, включно з директором. Університетська канцелярія після 1953 р. підлягала децентралізації, а систему журналу вихідної кореспонденції було змінено шляхом впровадження предметно-структурного переліку документів²². Впровадженню нових канцелярських засад передував вишкіл, який провадив професор Т. Модельський разом із куштом Державного архіву у Вроцлаві магістром Анджеєм Деренем²³. У цьому вишколі в обов’язковому порядку взяли участь усі працівники адміністрації університету. На той час він був надзвичайно потрібним, оскільки архівні фонди, створені після 1953 р., передавалися на підставі нових правових норм. Надходження документів польського періоду висунула на перший план проблему браку місця. Внаслідок особистих клопотань директора архіву цей підрозділ у липні 1960 р. отримав нове приміщення, яке знаходилося на першому поверсі головного корпусу. Повторне перенесення документів із четвертого поверху на перший було складним випробуванням, але з огляду на велику площу нового приміщення цей захід був виправданим. Слід зауважити, що архів знаходився на цьому місці до кінця 1990-х рр., коли його перенесли на теперішнє місце перебування. Період перенесення збігся в часі з поверненням Т. Модельського до активної роботи на підставі ухвали Сенату від 30 червня 1956 р.²⁴ Від 1 грудня 1956 р. професор отримував оклад із фондів, призначених для науково-дослідницьких потреб, а його основним завданням було управління університетським архівом та ведення роботи наукового характеру. При цьому підкреслювали його неабияку сумлінність і старанність у виконанні завдань.

19 жовтня 1960 р. Рада філософсько-історичного факультету провела урочисте засідання, присвячене прощанню з професорами, які від 31 грудня цього ж року виходили на пенсію за віком²⁵. Прощальну промову на честь Т. Е. Модельського виголосив професор Стефан Інґлот. Характеризуючи особу вченого, промовець звернув увагу на риси, що вирізняли його з-поміж інших як дослідника з широким колом зацікавлень, науковця-організатора, вихователя молоді й архівіста (у Львові, Ляньцуті і Вроцлаві). Особливо він підкреслив заслуги ювіляра як одного з організаторів гуманітарного факультету та Історичного інституту, організатора університетського

²¹ Матрикула – давня назва книги вписів студентів вищої школи або членів будь-якого товариства (<http://sjp.pwn.pl/haslo.php?id=2567226>).

²² AUW, S-II-20-43/60.

²³ Ibidem, S-II-20-11/5758.

²⁴ Ibidem, R-000, Сенат від 30.06.1956 р., s. 129, pkt. 8.

²⁵ AUW, RK-120 (Modelski Teofil), s. 71; W II-0001, Засідання Ради філософсько-історичного факультету від 19.10.1960 р., s. 226.

* Стефан Інґлот (1902–1994) – історик, випускник Львівського університету, заступник директора Библиотеки Національного закладу ім. Оссолінських, професор Краківського університету (1945–1950), від вересня 1950 р. – співробітник Вроцлавського університету і Політехніки, заступник декана і декан філософсько-історичного факультету.

архіву, його безкорисливе управління цим підрозділом. Водночас він звернувся з проханням, аби той і надалі допомагав своїм колегам-архівістам у щоденній нелегкій праці своїми знаннями й досвідом. На звернення професора С. Інглота Т. Модельський відповів: “Я задоволений, що, виходячи на пенсію, матиму змогу продовжувати свою працю в архіві й надалі належати до академічної спільноти”²⁶. Цю роботу він продовжував до 30 червня 1962 р. на підставі доручення²⁷. Його основним завданням у цей період було впорядкування німецьких архівних збірок і виконання поточних розшуків. На прохання тодішнього проректора Альфреда Яна* він виробив церемоніал інавгураційних урочистостей Вроцлавського університету²⁸.

З метою визнання заслуг професора Т. Модельського його відзначили багатьма нагородами: Кавалерським хрестом Ордену відродження Польщі (1922), Срібною медаллю за довголітню роботу в Університеті Яна Казимира (1938), Золотим хрестом Заслуги (1954), Медаллю 10-ліття Народної Польщі, відзнакою 15-ліття визволення Нижньої Сілезії (1960), відзнакою Вроцлавського університету з нагоди 20-ліття закладу на знак визнання заслуг у науковій, викладацькій і організаторській роботі. Професор Теофіл Еміль Модельський помер 5 березня 1967 р. у Кракові, де був похований на Раковицькому цвинтарі²⁹.

Переклад з польської Ігоря ПЕТРІЯ

**PROFESSOR TEOFIL EMIL MODELSKI (1881–1967) –
ORGANIZER OF THE ARCHIVE OF WROCLAW UNIVERSITY
AND ITS FIRST DIRECTOR**

Ewa KLAPCIŃSKA

*Wroclaw University, Archive,
50/51, Szewska Str., Wroclaw, 50-139, Poland, tel. (071) 375-22-28,
e-mail: auwr@archiw.uni.wroc.pl*

The article deals with the biography of Polish historian and archivist Teofil Emil Modelski, particularly to his work in Wrocław University after Second World War. On the basis of archive materials the article describes his role in organization and management of the archive of Wrocław University, the specificity of organizational, scientific and exploratory work is shown.

Key words: Teofil Emil Modelski, Wrocław University, archive, archive researches.

²⁶ AUW, RK-120 (Modelski Teofil), s. 96.

²⁷ Ibidem, s. 97.

* Альфред Ян (1915–1999) – географ і геоморфолог, вихованець Львівського університету, від 1949 р. – співробітник Вроцлавського університету і Політехніки, проректор (1952–1962), ректор (1962–1968).

²⁸ AUW, RK-120 (Modelski Teofil), s. 89.

²⁹ Ibidem, s. 82.

**ПРОФЕССОР ТЕОФИЛ ЭМИЛЬ МОДЕЛЬСКИЙ (1881–1967) –
ОРГАНИЗАТОР АРХИВА ВРОЦЛАВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
И ЕГО ПЕРВЫЙ ДИРЕКТОР**

Ева КЛАПЦИНСКАЯ

*Вроцлавский университет, архив,
ул. Шевская, 50/51, Вроцлав, 50-139, Польша, тел. (071) 375-22-28,
эл. почта: auwr@archiw.uni.wroc.pl*

Статья посвящена биографии польского историка и архивиста Теофила Эмиля Модельского, в частности его работе во Вроцлавском университете после Второй мировой войны. На основании архивных материалов освещена его роль в организации и управлении архивом Вроцлавского университета, раскрывается специфика организационной и научно-поисковой работы.

Ключевые слова: Теофил Эмиль Модельский, Вроцлавский университет, архив, архивные розыски.

Стаття надійшла до редколегії 11.03.2010

Прийнята до друку 3.09.2010